

ԱՄԱԼՅԱ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ
«Գրիգոր Նարեկացի» համալսարան

ԱՋԱՏԱՄԱՐՏԻ ԱՐՑԱԽՅԱՆ ՊՈԵԶԻԱՅԻ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՌԻՎԱԳԻԾԸ

Ազատամարտի արցախյան պոեզիայի ակունքները սկիզբ են առնում 20-րդ դարի 20-ական թվականներից։ Այս տեսակետից բացառիկ նշանակություն ունի Գրիգոր Ներսիսյանի (1887-1937) գրական գործունեությունը։ Կենսագրական հանգամանքների բերումով դեգերելով այլևայլ վայրերում, նա 1926-ին վերադառնում է հայրենի Արցախ և ձեռնամուխ լինում ինքնավար մարզի մտավոր-գրական կյանքի կազմավորմանը։ Ծնունդով շուշեցի, նա դառն կսկիծով ականատես է լինում երբեմնի բարգավաճ քաղաքի վառված փլատակներին և բանաստեղծական իր խոսքը ուղղում բարբարոսական արարքի մեղսակիցներին։

*Խելացնոր թմբիր է իջել հիմա հիվանդ իմ հոգում,
Ասես անկյանք շիրիմների խենթ երգիչն եմ, որ էլի
Լքած աշխույժ աղմուկները կենսաթոթիռ ժխորի՝
Հետ եմ դարձել գերեզմանված այս քաղաքը հայրենի...¹
(«Ավերակներում»)*

Այս բանաստեղծը սարսռեցնող տեսարաններ է ներկայացնում «մահասարսուռ դամբարաններում» թաղված նահատակներին, որտեղ «հին գեհեների գավակները լեշ են լափում, մարդկային միս, արնաշաղախ մանկան միս», ինչպես ողջակիզվող սև գեհե՛նում։ «Հեռու տարեք ինձ այս ավեր ու անմռունչ քաղաքից», ասում է բանաստեղծը, քանզի անկարող է ականատես լինել «խելացնոր իր սիրո» հիշատակների «մոխրածածկ դիերի» փոշիացած բեկորներին։ Այս բանաստեղծությունը իրավամբ կարելի է համարել հայոց եղեռնապատումի առաջին արձագանքներից մեկը։

«Ամբաստանագիր» բանաստեղծությունում Ներսիսյանը դիմում է աշխարհի դատավորներին, որոնք սոսկ «օրենքի, ձևականության ծառաներն են» և «շուքով դատում են» գողություն, բռնաբարություն և այլ զանցանքներ, պարտավոր են դատելու եղեռնի նենգ, խարդախ դեերին, որոնք մոխրակույտի են վերածել քաղաքը և «օրհներգել ու երկնել են զագիր այս արյունի ծովը»։

*Դատեցեք անդարձ... Ես դատախազն եմ
Ձեր ահեղ դատի...
Թողեք ձեր խոսքը անողոր լինի*

¹Ներսիսյան Գ., Վերջին երգից առաջ, Ստեփանակերտ, 2013, էջ19։

*Այս դահիճների ոհմակի համար,
Թողեք ձեր խոսքը դարերի ձեռքում
Անսասան զնդան, անկործան մի մուրձ,
Մի կռան լինի սրանց հուշերը,
Սրանց հետքերը հավիտյան ցրող...*

Սակայն հայրենի քաղաքի ավերակները չեն կասեցնում բանաստեղծի ձգտումները երկրամասի մտավոր կյանքի նորոգության ուղղությամբ: Հայրենիքը և հայրենասիրությունը դառնում են նրա ստեղծագործության գլխավոր մոտիվը: Այս տեսակետից ուշագրավ է Ներսիսյանի «Վերադարձ» պոեմը: Պոեմը ներկայացնում է Իսահակյանի «Աբու-Լալա Մահարի»-ի հերոսի վերադարձը հայրենիք: Հուշագիրները վկայում են, որ Իսահակյանը կարդացել է պոեմը և ասել՝ «Աբու-Լալային ես այնպես եմ ուղարկել, որ այլևս ոչ ոք չի կարող նրան վերադարձնել», և ապա բնութագրել Ներսիսյանին՝ որպես «հզոր բանաստեղծ... պարզապես ժամանակը կերավ նրան, ինչպես և նրա նման շատ շատերին: Եթե նրան թողնեին ապրել, գիտե՞ս ինչ գործեր կստեղծեր»²: Իրավացի է Վարդան Հակոբյանը՝ նշելով, որ «Վերադարձ» պոեմում զգալի է ինքնակենսագրական շեշտը՝ «պարզապես ինքը «փոխարինեց» Աբու-Լալա Մահարուն՝ վերցնելով նրա ցուպը»:

Վերադարձի իմաստը հայրենիքի գաղափարն է, հայոց բնաշխարհը, հայոց պատմական հայրենիքը, որ թեև օտարված, բայց որպես մասունք սրբագործվում է ազգային հոգեբանության մեջ: Այլ կերպ, քան անձնական զգացմունքի ներշնչանքով են հնչում հետևյալ տողերը. «Շքեղ հայրենիք, գեղ ազատության վայր իմ հարազատ, հյուրընկալ եղիր հեռու ավերում անամոք վշտի գրկի մեջ խամրած քո որդու համար...

Որքան եմ ցավում, որ քեզնից հեռու եմ ապրել այնքան տարիներ, որ ես չեմ տեսել քո հզորացման չքեղ փրկության արշալույսը գեղ»:

Միանգամայն թափանցիկ են նաև բանաստեղծի հավատի խոսքերը հայրենիքի գոյության ու մաքառման վերաբերյալ. «Ողջույն քեզ քաղաք, մարդկային կամքի դու շքեղ զնդան, դարբնոց վիթխարի, հավետ պայքարող ու հավետ հաղթող կռվի դու մարտիկ արի...»:

Գրիգոր Ներսիսյանի տաղանդի փայլն ու ազգային ոգու նվիրումները չէին կարող չչարժել անկիրթ ու գրեհիկ տիրապետողի քենն ու նախանձը, նացիոնալիզմի ու հակակուսակցական օպրոհ-ցիաներին հարելու մեղադրանքով նրան չղատապարտել մահվան:

Նույն ճակատագիրն էր վիճակվելու նաև դարաբաղյան պոեզիայի տաղանդավոր բանաստեղծ, «ներքին աքսորյալ» Թաթուլ Հուրյանին (1912-1942), եթե չգոհվեր Հայրենական պատերազմի ռազմաճակատում: Ասում ենք նույն ճակատագիրը, քանզի արդեն

²Ներսիսյան Գ., Վերջին երգից առաջ, Ստեփանակերտ, 2013, էջ5, Վարդան Հակոբյանի առաջաբանից:

նրան նույնպես հետապնդում էր ազգայնականության պիտակը:
Իսկ բանաստեղծի խոհերում իրոք ամբայծում էր հայ հանճարի
ազգային ոգին.

*Մենք դարերով կերտել ենք մեր արվեստի տունը
Եվ գիշերները անքուն, և ցերեկները բազում,
Բոլոր ջանքերով մաքրել ենք մեր երգերի հունը,
Որ ջրերը պարզ հոսեն, եթերի պես լազուր:³*

Հաճախ պոտորել են հայրենի երգերի հունը կամ պսակագերծել
նրա կանգուն սյունը, բայց մշտապես ճառագել է հայ արվեստի
հանճարը և դիմադիր եղել «չարամիտ հողմերի» նզովքին:

Ապրելով բաքվում՝ Հուրյանի հայացքը մշտապես ուղղված է
եղել դեպի Ղարաբաղը և նրա ճակատագրի մեջ տեսել է հայոց ճա-
կատագրի վերելքներն ու անկումները: «Իմ հայրենի երկրից չկա
չքնաղ ու ջերմ վայր», ասում է բանաստեղծը և դեղձենու ծաղկուն-
քին հակադրում իր հոգու թախիծը.

*Շղթա են դրել իմ մտքին, լեզվին,
Սիրտս կարոտ է հնչյունի, ձենի,
Հոգուս գետերը կելնեն, կհուզվեն,
Սիրուն դեղձենի, ծաղկուն դեղձենի*

*Այս խավար բանտում, խավար աշխարհում
Այսպես շղթայված ես մնում քանի,
Ցերեկ չեմ քնում, գիշեր չեմ քնում,
Սիրուն դեղձենի, ծաղկուն դեղձենի:⁴*

Բանաստեղծի հուշերում հայոց պատմությունը ներկայանում է
թշվառության էջերով, մեր հայրենիքը բանտի է նման, «իսկ մենք
գերիններ, խեղճ վտարանդի», մեր բազուկներին շղթա է դրված, մեր
լեզվի վրա փականքներ, «մինչև երբ մնանք օտարի գերին», մինչև
երբ կրենք օտարի լուծը: Այլ ելք չկա, քան դիմադիր կամքը և պայ-
քարի ոգին.

*Տնքում է ցավից երկիրը բոլոր,
Սուր է հարկավոր մեր ժողովրդին,
Խաչի փոխարեն սուր է հարկավոր:*

Այս հավատով Թաթուլ Հուրյանը մասնակից եղավ հայրենական
պատերազմին և զոհվեց Ղրիմի ռազմաճակատում, անավարտ թո-
ղած երգեր ու երազներ.

*Բանաստեղծն է ահա ձեր փեշերին կանգնած՝
Ձեռքին նռնակներ ու սրտի մեջ կրակ:
Նա թողել է տունն իր և իր մանկանց սիրած,*

³Հուրյան Թ., Լուսապսակ, Երևան, 1982, էջ 22:

⁴Նույն տեղում, էջ 81:

**Նա երգեր է թողել անավարտ ու անտիպ,
Ձեր փեշերին, լեռներ, անվախ ու կրծքաբաց
Մարտ է մղում բոլոր ոսոխների հայրենի...**

(«Մեկենգկյան լեռներում»)

«Արցախյան գրականությունը ստեղծվել է դժվար, անասելի դժվար պայմաններում և նվիրյալ գրական մարդկանց ազնիվ ջանքերով և զոհողություններով... որովհետև նրանցից առաջինները իրոք զոհվել, զոհ են դարձել խարդավանքներին, որոնց մշտական հեղինակները թուրք- ազերիներն են», -իր հուշերում գրում է Բոգդան Ջանյանը և ակնարկում, թե «ղարաբաղյան գրողների բաժանմունքը» ադրբեջանական օրգանների համար միջոց է եղել «նացինալիստներ որսալու համար»:

Այս ճակատագիրն է վիճակվել նաև անվանի բանաստեղծ Բոգդան Ջանյանին(1917-2007): «Բոգդան Ջանյանը,- բնութագրում են Հրաչյա Բեգլարյանը և Վարդան Հակոբյանը,-Արցախի գրական օջախի նահապետն է, այն գրողներից մեկը, որի ջանքերով 40-ականներին դժվարությամբ վերականգնվեց 37-ի դառնությունները լիովին «վայելած» Ղարաբաղի գրողների միությունը»⁵: Ընդհատումը տեղի ունեցավ Գրիգոր Ներսիսյանի եղբրական վախճանից և ապա Հայրենականի տարիների արհավիրքներից հետո:1945-ին զորացրվելով բանակից Ջանյանը կարգավորում է Գրողների միության մարզային բաժանմունքի ձևավորման ընթացքը, սակայն 1948-ին նացիոնալիզմի մեղադրանքով աքսորվում է Սիբիր: 1954-ին վերադառնալով աքսորից՝ Ջանյանը ակտիվորեն մասնակցում է մարզի մտավոր-գրական կյանքի տեղաշարժերին: Օրերի հետ ավելի ու ավելի են սաստկանում ադրբեջանական գաղութատիրական ճնշումները ինքնավար մարզի հայկական ազգային ոգու արթնացումների դեմ՝ բռնության ու հալածանքի մթնոլորտ ստեղծելով հայրենասեր մտավորականների հանդեպ: Խուսափելով վերահաս վտանգից՝ Ջանյանը 1968-ին թողնում է հայրենի եզերքը և փոխադրվում Երևան:

Ջանյանի բանաստեղծությունների առաջին ժողովածուն լույս է տեսել 1948 թվականին «Իմ լուսաբացը» վերնագրով: Կարելի է ասել, որ այստեղ գտավ պոետական այն մոտիվն ու միջավայրը, որին հավատարիմ մնաց ստեղծագործական հետագա տարիներին: Դա իր հայրենի Տումին է, Տրտու գետը, աշխարհ Ղարաբաղն իր բնաշխարհով, լեռներով, անտառներով, արահետներով և այլն: «Իմ բերածը» բանաստեղծության մեջ Ջանյանը այդ ամենի միասնության մեջ խորհրդանշում է Արցախ երկրամասը և նրա կերպարի բացահայտման մեջ որոնում պոետական իր կոչումը:

⁵Տե՛ս Ջանյան Բ.,³Հեռացած հեռուներ, Ստեփանակերտ, 2007, էջ 7, «Պոետական նվիրում» առաջաբանում:

Իմ բերածը
 Մի կտոր է այս աշխարհից,
 Որ ասում են Հայոց Արցախ,
 Մի Տումի է լեռների մեջ
 Ու լեռներին թառած մի վանք,
 Մի խոր, կանաչ Իշխանաձոր,
 Մի աղմկոտ Իշխանագետ,
 Ոտքի կարոտ մի հին կածան,
 Որ կարոտիս նման անվերջ
 Պտտվում է շուրջը նրանց
 Եվ մնում է միշտ նրանց հետ:

«Հայոց Արցախ» արտահայտությունը պատահական վերադիր չէ, այլ հայրենիքի ըմբռնում՝ ի հակադրություն Ղարաբաղ անունը շահարկող տիրապետողի գաղութահար հավակնությունների:

Ես հող ունեի, որ ինձնով էր հող,
 Ես հող ունեի, որ իմն էր դարեր,
 Հողս խլեցին, հողիս տեր դարձան,
 Բայց հողս մնաց առանց ինձ անտեր:⁶

(«Տարագիր»)

Տարագիր բանաստեղծը խորն է վերապրում հեռացումի հոգեբանական տագնապները: Գերի դարձած Արցախի ճակատագիրը նույնացնում է իր ճակատագրին՝ կարծես կորցնելով վերադարձի արահետները:

Այս հանգամանքը թախծի ու հուսահատության երանգներ է հաղորդում նրա պոետական զգացողություններին՝ անվերադարձ կարոտի վիշտը հանգեցնելով բողոքի ու ընդվզման տարերքի:

Աչք բացի և քեզ խլված տեսա,
 Սևակնած տեսա քո բախտը, Արցախ,
 Քո գույների մեջ սևը շատ տես,
 Եվ սևը սրտիս սև ցավը դարձավ:

Եվ բախտդ, Արցախ, իմ բախտը դարձավ
 Եվ իմը դարձավ պատիվդ հնչեղ,
 Թե քեզ զրկել են, զրկել են և ինձ,
 Թե տանջել են քեզ, ինձ էլ են տանջել:

Իմ ունեցածը դու ես մնացել,
 Իմ ունեցածը շատ էր, խլեցին,

⁶ Զանյան Բ., Դեռացած հեռուներ, Ստեփանակերտ, 2007, էջ 31:

**Չլինի՞ վերջին կորուստս դառնաս
Եվ քեզ հետ փչեն իմ շունչը վերջին: ⁷**

Բանաստեղծի տազնապար կենսագրական բնույթ ունի և համեմատությունը ավելի է սրում տազնապար արցախյան գոյամարտի օրերին, թե ինչ է սպասվում կրակի արցանի մեջ առնված ժողովրդին: Նույն թշնամին է՝ նենգ ու դավադիր, որ մոխրակույտի էր վերածել գեղատեսիլ Շուշին և այժմ փորձում է ոչնչացնել հայոց տարրը՝ պանթուրքիզմի գիշատիչ ախորժակով: Ջանյանի պոետական խառնվածքին անհարիր են մարտակոչի խոսքերը, սույն հեռվից նա սրտի դողով էր հետևում իրադարձությունների ընթացքին, ցավագնորեն վերապրում արցախյան գունեղ դաշտերի մոխրացումը.

**Հիմա, երբ կռվի բոցերի մեջ ես,
Ծուխ-բոց է շնչում երկինքն էլ քո հետ,**

**Բոցը արշավում՝ մոխիր է թողնում.
Հող էիր, կարծես դարձել ես մոխիր...**

**Մոխիր են դարձել և ծաղիկ, և ծառ,
Ամեն տեղ այրում, բոց ու այրում է,
Բոցը լափել է գույներդ բոլոր
Եվ թողել միայն արյան թեժ գույնը: ⁸**

Ազատության գաղափարն անբաժանելի է հայրենի օջախի և ազգային ինքնության գիտակցությունից: Առավելապես այս տեսակետից է գնահատելի Ջանյանի արցախյան պոեզիան: Իր բանաստեղծությամբ նա կազմավորեց հայրենի եզերքի աշխարհագրությունը՝ բացահայտելով նրա ֆիզիկական ու հոգևոր ինքնության արժեքները: Եվ հատկանշական է, որ հայրենիքի խորհրդանշաններից նա հատկապես նախասիրում է անտառը, քանզի անտառը հավերժական է, առասպելական ու անպարտելի: Անտառը ճանապարհ է, արահետ, բնության իմաստուն արարողություն, կյանք է, շարժում և հավերժական նորոգություն: Բանաստեղծը սուզվում է անտառի լռության մեջ, և լռությունը նրան պատմում է հեքիաթ կյանքի ու գոյի մասին: Ջանյանի պոեզիայում հայրենի եզերքը առավելապես ներկայանում է հուշերի մեջ, երանելի վերհուշեր անցած օրերի մասին, և այդ վերհուշերում թանձրամած մի թախիծ կա, որ նույնիսկ անփարատ է մնում հաղթանակից հետո: Վերայցելությունը հայրենի բնօրրան նույնպես թաթախվում է թախծի մշուշով, որովհետև անորոշ է մնում Արցախի ճակատագիրը դարավոր թշնամու ռիսկալ ձգտումների օղակում:

⁷Ջանյան Բ., Դեռացած հեռուներ, Ստեփանակերտ, 2007, էջ33:

⁸Նույն տեղում, էջ233:

Երբ հեռուներից անջատումներից
Կարոտիս կանչով ես ետ եմ դառնում,
Միշտ ոտք եմ դնում այն ճամփին նորից,
Որ ինձ, ոտքերիս Արցախ է տանում:

.....
Լռած ու անցած ծայներ եմ լսում
Եվ նրանց մեջ էլ բարձր ավելի
Ու ավելի պարզ որոտն եմ լսում
Իմ Տրտու գետի ցասկոտ ջրերի:

.....
Լսում եմ, խորհում և տխրում նաև,
Որ Տրտու գետիս կռիվն անվերջ է,
Այսքան տարիներ դեռ չի խաղաղվել,
Հիմա էլ Տրտուս դեռ կռվի մեջ է:

(«Դեռ կռվի մեջ է...»)

Ժամանակակիցները վկայում են, որ Հայրենական պատերազմի տարիներին առանձնապես բացահայտ ջերմությամբ էր հնչում դարաբաղյան թեման ժողովրդի հայրենասիրական զգացողություններում: Շրջիկ գուսաններն ամենուրեք արտասանում էին «Ինչ սիրուն է Ղարաբաղը» երգը, և գրեթե երգումի պես էր հնչում դարաբաղյան սիրո բայաթին.

Ես աշուղ եմ վարդի թաղը,
Շաքին, Շիրվանն է շարմաղը,
Այստեղ եթե ոսկի դառնա,
Չեմ մոռանա Ղարաբաղը:⁹

⁹Տե՛ս Սարինյան Ս., Ի հեճուկս, Ստեփանակերտ, 2006, էջ 37-38:

РЕЗЮМЕ

Амалия Григорян

**Исторический силуэт освободительной
борьбы в арцахской поэзии.**

В статье рассматриваются истоки арцахской поэзии, которые сформировались в 20-ых годах 20-го века. Проведен литературный анализ произведений Григора Нерсисяна, Татула Гуряна и Богдана Джаняна, участвовавших в арцахской освободительной борьбе.

SUMMARY

Amalya Grigoryan

**Historical Highlights of the
Liberation Struggle in Artsakh Poetry**

The article deals with the sources of Artsakh poetry which were formed in the 1920s of the 20th century. The works of Grigor Nersisyan, Tatul Guryan and Bogdan Janyan, who took part in Artsakh liberation struggle, are analysed literally.